

Globalisaatio ja identiteetti informaatioajan verkostoissa: Mitä Manuel Castells tarkoittaa verkostoyhteiskunnalla?

PASI PYÖRIÄ

Manuel Castells: *The Rise of the Network Society*. Volume I of *The Information Age. Economy, Society and Culture*. Blackwell, Oxford 1996. 556 s.

Manuel Castells: *The Power of Identity*. Volume II of *The Information Age. Economy, Society and Culture*. Blackwell, Oxford 1997. 461 s.

Espanjalaissyntyisen aluetieteilijän Manuel Castellsin *The Information Age* -trilogia on edennyt toiseen osaansa. Siinä missä ensimmäinen osa, *The Rise of the Network Society*, käsitteli pääosiltaan verkon ja verkostoitumisen yleistä logiikkaa, keskittyi sitä seurannut *The Power of Identity* globalisaation ja identiteettien välisen konfliktin käsitteellistämiseen. Sarjan päättävä *End of Millenium* pureutuu puolestaan edellisiin teemoihin liittyvien historiallisten transformaatioiden tulkintaan. Jo teossarjan ensisivuilta on havaittavissa kyseessä olevan merkittävän ja kunnianhimoisen työn, joka niin kokonaisuutena kuin osinakin sisältää mielenkiintoisia näkökulmia yli tieteiden välisten raja-aitojen. Viittaa tässä lähinnä keskimmäiseen osaan, koska ensimmäistä olen jo arvioinut toisaalla ja kolmas ei vielä kirjoittamisen hetkellä ollut ilmestynyt.

Suomessa Castells vieraili 2.12.1997 Finlandia-talolla järjestetyssä SITRAN juhlaseminaarissa, missä hän esitteli ajatuksiaan verkostoyhteiskunnasta. Lisäksi hän osallistui *National Strategies for Network Society* -paneeliin yh-

dessä opetusministeri Olli-Pekka Heinosen ja filosofi Pekka Himasen kanssa. Tiukka aika-tila ei valitettavasti jättänyt varaa kovinkaan syvälle pureutuvaan analyysiin, mutta silti Castells onnistui tiivistämään ajattelunsa pääasialliset suuntaviivat vain runsaan parinkymmenen minuutin luentoon. Epäilen kuitenkin, että ne kuuntelijat, jotka eivät *The Information Age* -teokseen olleet tutustuneet, jäivät vaille selkeää käsitystä Castellsin argumentatiivisesta logiikasta. Paneelikeskustelussa Castellsilla oli tosin tilaisuus jatkaa ajatuksiensa esittelyä, vaikka teema olikin toinen. Keskustelun yleisvaikutelmaksi jäi, että mitään varmaa menestysreseptiä ei yhä monimutkaisemmassa ja ennaltamääräytymättömässä maailmassamme ole.

Globalisaation ja identiteetin paradoksi

Verkostoyhteiskunta on Castellsin käyttämä käsite länsimaisen talouden ja kulttuurin nykyisestä evoluution pisteestä. Emme ole vielä kaikilta osin saavuttaneet uutta sosiaalisen järjestyksen asetelmaa, mutta voimakkaat kehitystrendit ajavat monitasoisia muutosprosesseja kohti historiallisesti fundamentaalista transformaatiota. Keskeisintä on siirtyminen ahierarkkisesti ja horisontaalisesti organisoitujen verkostojen maailmaan, missä menestystekijäksi nousee kyky adaptoitua ja järjestäytyä uudelleen suhteessa globalisoituvan talouden ja kulttuurin rakenteisiin.

Muutoksen ytimessä on informaation ja informaatioteknologian kehitys tuotannon ja tuottavuuden lähteenä. Kyseessä on Castellsin termin *informationaaliseen talouteen, politiikkaan ja kulttuuriin perustuvan yhteiskunnan* syntyminen, mikä merkitsee uudenlaisia sosiaalisia segmentaatioita ja strukturaalisen eriytymisen kuvioita. Rakenteellisesti verkostoyhteiskunta perustuu yksilöiden ja ryhmien differentiaatioon lokaalin ja globaalin välillä. Tässä yksilöllisen elämismaailman ylittävien voimien puristuksessa jää yhteisöllisyys eri muodoissaan ihmisten viimeiseksi pakopaikaksi globaalien virtausten tuulenpyörteiltä. Castells ehdottaakin hypoteesia, että sosiaalisten muutosprosessien sydämessä oleva subjektien konstituutio tapahtuu eri reittiä kuin moderniteetin ja myöhäismoderniteetin aikana: subjektit eivät rakennu enää disintegroituvien kansalaisyhteiskuntien varaan vaan yhteisöllisen resistanssin jatkeena. Yhteisöllisyys ei ole heikentynyt, mutta sen asema koetaan yhä voimakkaammin uhatuksi.

Yhteiskunnalliset liikkeet ovat yksi keskeisimmistä globalisaation haastajista ja vastarinnan airueista. Castellsin määritelmän mukaan yhteiskunnalliset liikkeet on ymmärrettävä niiden omilla ehdoilla. Ne ovat sitä mitä ne sanovat olevansa. Toiseksi ne voivat olla sosiaalisesti konservatiivisia, vallankumouksellisia tai eivät kumpaakaan. Analyttisestä perspektiivistä ei ole joko ”hyviä” tai ”huonoja” liikkeitä.

Kolmanneksi Castells kategorisoi yhteiskunnalliset liikkeet Alain Tourainen klassista tyologiaa mukailien niiden identiteetin, vastustajan ja yhteiskunnallisen päämäärän avulla. Tässä yhteydessä hän käsittelee empiirisinä esimerkkeinä Meksikon *Zapatista* -sissejä, amerikkalaista ääri-isänmaallisuutta ja japanilaista *Aum Shinrikyo* -uskonlahkoa, joka nousi muutama vuosi sitten poikkeuksellisen laajan huomion kohteeksi käytettyään kuolettavaa hermokaasua terrori-iskuissaan. Kaikissa näissä esimerkeissä on yhteiseksi nimittäjäksi tulkittavissa taistelu globalisaation seurauksia vastaan. Toinen tärkeä yhdysside on mediajulkisuus, jota ilman edellisten yksittäistapausten merkitys olisi jäänyt huomattavasti vähäisemmäksi.

Ympäristöajattelun ja feminismin kohdalla yhteiskunnallisen liikkeen idea on ongelmallisempi. Liikkeinä ne ovat hajanaisia ja monisäikeisiä eivätkä siten mitenkään helposti luokiteltavissa. Silti Castells väittää, että juuri diversiteetti on niille luonteenomaista yhteiskunnallisen liikkeen muotona. Yhteisenä tekijänä nousee jälleen esiin yksilöllisten toimijoiden ja globaalien muutosprosessien välinen ristiriita. Ympäristöajattelun argumentatiivinen logiikka rakentuu pienen mittakaavan hallinnon, paikallisyhteisöjen ja kansalaisaktiivisuuden korostamisen varaan. Ruohonjuuritason demokratia on implisiittisesti sen poliittisena mallina. Samoin feminismin tapauksessa vastakkainasettelu piirtyy yksityisen ja yleisen välille. Erilaisten feminististen liikkeiden fundamentaalisen tehtävänä on de- tai rekonstruoida naisen identiteetti yhteiskunnan instituutioiden sukupuolisuutta hajoittaen. Feminismi rikkoo patriarkaalisen dikotomian miehen ja naisen välillä siten kuin se yhteiskunnallisissa instituutioissa ja käytännöissä ilmenee.

Kun lisäämme feminismin herättelemään tietoisuuteen laaja-alaiset työ- ja talouselämää ravistelleet muutokset sekä homo- ja lesboliikkeiden vaikutuksen heteroseksuaalisuuden normin kyseenalaistajana, piirtyy eteemme kuva patriarkaalisen perheinstituution murentumisesta. Patriarkalismi on kaikkien nykyisten yhteiskuntien perustava rakenne, mutta viimeistään nyt sen merkitys on alkanut voimakkaasti heikentyä. Samalla myös valtion rooli yhteiskunnallisen työjärjestyksen asettajana on pienentymässä niiden ristiriitojen paineessa, joita eri tasoilla liikkuvat muutosprosessit katalysoivat. Tässä kokonaisuudessa on yhteiskunnallisten liikkeiden merkitys ollut Castellsin mukaan ratkaiseva.

Kansallisvaltion kriisi

Nicos Poulantzas on väittänyt, että kapitalistiselle valtiolle on erityistä sen kyky organisoida toimintansa dominaation ja vallan verkostoiksi. Mutta näin ei enää ole, Castells painottaa. Globaalit pääoman, tavaroiden, palveluiden, teknologian ja informaation virtaukset ohittavat yhä enemmän valtion kontrollin. Täs-

tä seuraa johtopäätös, että kansallisvaltio on menettämässä valtaansa, mutta ei vaikutustaan.

Ensinnäkin finanssi- ja rahamarkkinoiden keskinäinen riippuvuus kytkee kansalliset valuutat ja lopulta talouspolitiikat yhteen. Tästä seuraa, että itsenäiset kansallisvaltiot menettävät talouksiensa perustavien elementtien hallinnan. Toiseksi tuotannon ja sijoitusmarkkinoiden globalisaatio uhkaa hyvinvointivaltion asemaa. Hyvinvointivaltion idea on uhattuna, koska globaaleilla ja integroiduilla markkinoilla toimivien yritysten on yhä ristiriitaisempaa operoida jatkuvasti kansainvälistyneemmässä kilpailutilanteessa ja samalla kuitenkin kuulua kansallisen sääntelyn ja sosiaaliturvan piiriin. Toisin sanoen kansallisvaltio on menettänyt merkittävän osan taloudellisesta vallastaan, vaikka sillä edelleen on regulatorista kapasiteettia ja suhteellista kontrollia subjekteistaan.

Lisäksi joukkoviestinnän kehitys ja rikollisuuden kansainvälistyminen murentavat kansallisvaltioiden asemaa. Joukkoviestinnän omistuksen keskittyminen ja toisaalta samanaikaisesti tapahtuva hajautuminen yhä pienemmiksi viestintäkanaviksi vaikeuttavat pyrkimyksiä valtiollisen kontrollin ylläpitämiseksi. Myös viestintäteknologian ennakoimattoman nopea kehitys on uhkakuva valtiollisille koneistoille kuten internet on osoittanut. Hallituksilla riittää kamppailtavaa säännelläkseen globaalisti yhteenkytkeytyneitä telekommunikaation verkkoja. Castellsin veikkaus on, että tämä taistelu on jo hävitty. Talouden ja median ohella rikollisuuden ja asemarkkinoiden globalisaatio heikentää edelleen kansallisvaltion asemaa. Edes korruptio, terrorismista puhumattakaan, ei enää rajoitu vain muutamien maiden alueille. Tässä rikollisuuden, pääoman ja vallan kierteessä ei ole olemassa turvallista paikkaa tai edes turvallisia kansallisia instituutioita.

Yhteiskuntien riskiprofiili on toisin sanoen kokenut radikaalin muutoksen. Kylmän sodan päättyminen ja ympäristöongelmien ulottuminen yli kansallisten rajojen vain kärjistävät ongelmien syvyyttä. Kun kansalaiset ympäri maailman huomaavat kuinka kyvyttömiä, kalliita ja kömpelöitä valtiolliset koneistot ovat, johtaa kehitys niiden heikkenemiseen poliittisina instituutio-

ina. Ylittääkseen kasvavan epäolennaisuutensa kansallisvaltiot kytkeytyvät yhä enemmän yhteen ja siirtyvät kohti ylikansallista hallinnon järjestystä. Castells puoltaakin näkemystä, jonka mukaan esimerkiksi Euroopan unionin muotoutuminen ei ollut prosessi, jossa olisi rakennettu eurooppalainen liittovaltio. Kyseessä oli sellaisen poliittisen kartellin rakentaminen, missä eurooppalaiset kansallisvaltiot voivat vielä kollektiivisesti säilyttää osan suvereenisuudestaan nykyisessä globaalien epäjärjestyksen tilassa ja jakaa saavutetun hyödyn jäseniensä kesken.

Kyse ei kuitenkaan ole kansallisvaltioiden häviämisestä vaan niiden merkityksen, legitimitetin ja vallan heikkenemisestä ylikansallisuuden tieltä. Merkittävintä on, että uutta valtajärjestelmää luonnehtii auktoriteetin ja vallan lähteiden pluraliteetti – ja kansallisvaltio on vain yksi näistä lähteistä. Mitä enemmän valtiot painottavat yhteisöllisyyttä, sitä tehottomammiksi ne muodostuvat globaalien järjestelmän toimijoina. Mitä voitollisempia valtiot ovat maailmanlaajuisella näyttämöllä, läheisessä yhteistyössä globalisaation agenttien kanssa, sitä vähemmän ne edustavat kansallista valitsijakuntaansa. Globalisaation ja singulaaristen identiteettien välisen konfliktin hintana on tämän paradoksin synnyttämä strukturaalinen skitsofrenia.

Mediapoliittikka

Samoin kuin *The Rise of the Network Society* -teoksen tapauksessa myös *The Power of Identity* jää argumentaatioiltaan ohuimmaksi kulttuurin ulottuvuudella. Castells on nähdäkseen oikeutetusti ymmärtänyt kulttuurin mediakulttuurina, tai kuten hän sitä nimittää *reaalin virtualiteetin kulttuurina*, mutta kuitenkin tähän liittyvä analyysi jää lähinnä sen itsestäänselvyden toteamiseksi, että media on eri muodoissaan vanginnut merkittävän osan todellisuuttamme. Tässä yhteydessä Castells puhuu painokkaimmin poliikan ja median yhteensulautumisesta eli terminologiansa mukaisesti politiikan informationalisoitumisesta.

Demokraattisen politiikan kontekstissa pääsy valtion instituutioihin riippuu kyvystä mobilisoida valtaosa äänestäjien äänistä. Nykyi-

sissä yhteiskunnissa ihmiset vastaanottavat informaationsa ja muodostavat poliittiset mieliteensä olennaisesti median ja erityisesti television lävitse. Kriittinen tekijä on, että ilman aktiivista medialäsnäoloa poliittisilla ehdotuksilla tai kandidaateilla ei ole mahdollisuutta kerätä laajaa kannatusta. Mediapolitiikka ei ole kaikki, mutta kaiken politiikan on kuljettava median läpi päätöksentekoon vaikuttaakseen. Siten politiikka on perustavalla tavalla median logiikan kehystämää. Esimerkiksi Amerikassa aina 1960-luvulta Nixonin valtakaudesta lähtien on ollut havaittavissa yhä selkeämmin median katalysoima politiikan viiheellistyminen ja estetisoituminen. Kehitys on johtanut sensaatiohakuisuuteen, politiikan personifioitumiseen ja poliittisten kiertokulkujen huimaan nopeutumiseen. Vaikka Euroopan ja muun maailman kontekstissa kulttuurista vaihtelua esiintyy paikoin huomattavastikin, on politiikan informationalisoituminen Castellsin mukaan historiallinen ja maailmanlaajuinen trendi.

Analyyysinsa johtopäätökset kansallisvaltion ja demokraattisen politiikan transformaatiosta Castells tiivistää seuraavasti:

(1) Kansallisvaltio on menettänyt suvereniteettinsa globaalien varallisuuden, informaation ja vallan virtojen heikentämänä. Erityisen keskeistä kansallisvaltion legitimitiittikriisissä on sen kyvyttömyys täyttää sitoumuksiaan hyvinvointivaltiona.

(2) Poliittisen merkityksen (re)konstruktio spesifien identiteettien perusteella haastaa perustavalla tavalla kansalaisuuden käsitteen.

(3) Kansallisvaltion kriisiin on lisättävä poliittisen järjestelmän uskottavuuskriisi. Puoluejärjestelmä on menettänyt vetovoimansa ja luotettavuutensa.

Tästä ei seuraa täydellinen nihilismi, mutta kuitenkin tunne politiikan merkityksettömydestä. Ihmiset muuttavat mielipiteitään nopeasti ja antavat protestiäänä. Samalla politiikka, näyttämönään media, fragmentoituu ja rakentuu symbolisen eli henkilöiden, mielikuvien ja tunteiden varaan. Uudet yhteiskunnalliset liikkeet, patriarkalismin kriisi ja yleinen epäluottamus traditionaalisia instituutioita kohtaan yhdessä politiikasta ”vieraantumisen” ja ”mediatodellisuuden” vangitsevuuden kanssa ovat suistaneet

kansallisvaltiot jatkuvaan kamppailuun legitimitiittinsä puolesta. Kansallisvaltion merkitys identiteettien etsinnän matriisina on heikentynyt, mutta ei lopettanut ihmisten kollektiivisuuden kaipausta.

Kohti verkostoyhteiskuntaa

Mistä verkostoyhteiskunnan koostumus lopulta syntyy, jos traditionaaliset identiteetin ja merkityksen lähteet ovat kuivumassa? Koska verkostoyhteiskunnassa perustavin sosiaalinen ristiriita rakentuu globalisaation prosessien ja sitä vastustavien yhteisöllisten identiteettien varaan, ovat tästä vastarinnasta kumpuavat yhteiskunnalliset liikkeet potentiaalisia informaatioajan subjekteja. Verkostoitumisen ja desentralisaation logiikka tekee kuitenkin nämä uudet organisaation ja identiteetin muodot vaikeiksi havaita. Tästä huolimatta Castells viittaa aistivansa näillä sosiaalisuuden sivukujilla uuden yhteiskunnan alun. Tätä hän kutsuu verkostoyhteiskunnaksi.